

Mål & Mæle·4

6. årgang 1979-80

ISSN 0106-567X

Fem fejl fundet!

Mål & Mæles fejlfindingskonkurrence fra 6. årg. nr. 1 er afsluttet og vinderen kåret. Læs den grundige analyse af fejl og besvarelser side 4

Hvad er sprogfilosofi?

Hvad beskæftiger sprogfilosofferne sig med? Hvilke metoder bruger de? Hvor driver man sprogfilosofi, og hvornår begyndte man? Hvad nytte er sprogfilosofien til? side 23

Hjælp!

side 10

Ja og nej

Mål & Mæles småordsleksikon fortsætter med *ja* og *nej*, der selvfølgelig betyder meget andet end lige »ja« og »nej«, og i det hele taget er et par interessante ord. side 19

God besked til kunderne?

Læs en kritisk betydningsanalyse af Irmas vinetiketter, som skal være blevet »endnu mere vejledende og klare og tydelige«, bl.a. ved at nævne både plusser og minusser ved varen.

Vi har desværre ikke kunnet få Irma til at kommentere analysen. side 11

Sprogligheder	2
Find 5 fejl	4
To spørgsmål til læserne	10
Semantik og tekstanalyse	11
Ja og nej	19
Sprogfilosofi	23

Hvis der ikke fandtes noget sprog, ville vi hverken kende det onde eller det gode, hverken det sande eller det falske, hverken det behagelige eller det ubehagelige. Sproget giver os mulighed for at erkende alt dette. Tænk nøje over sproget.

Upanishaderne

SPROGLIGHEDER

? Hvad er forskellen i betydningen mellem *stadig* og *endnu*?

Bjørn Ekman
Espergærde

! Begge ord angiver at noget er tilfældet eller finder sted på et givet tidspunkt (T), og at det har været tilfældet eller fundet sted også før dette tidspunkt: *det regner stadig(væk)/endnu, dengang var hun stadig-(væk)/endnu direktør for vandværket.*

Men herudover betoner begges ordene at den tilstand eller den handling der tales om, ikke er ophørt på tidspunktet T. Det kan være fordi den talende formoder at nogen tror tilstanden eller handlingen er ophørt: *man kan stadig/endnu se svage spor af den oprindelige bebyggelse, forsvarerne holder stadig/endnu stand;* eller det kan være fordi der direkte er blevet spurgt: *er NN gået af? nej, han er stadig/endnu erhvervsaktiv.*

Stadig og endnu har altså meget fælles i betydning, og det indebærer at man i mange sammenhænge lige så godt kan bruge det ene som det andet.

Men der er også forskel: *endnu* indeholder nemlig et udtryk for viden, formodning eller ønske hos den talende (skrivende) om at den tilstand eller handling der på tidspunktet T ikke er ophørt, faktisk vil opføre sig på et senere tidspunkt. Prøv at sammenligne *Harald har stadig fuldskæg, der bages stadig honningkager i Christiansfeld, der er stadig retfærdighed til med Harald har endnu fuldskæg, der bages endnu honningkager i Christiansfeld,*

der er endnu retfærdighed til. De sidste eksempler angiver tydeligt at herligheden snart er forbi. *Endnu* betyder 'så længe det varer'.

EH

? Kære Mål & Mæle:

Hvad er forskellen mellem et låg og et dæksel? Umiddelbart skulle man tro at et låg er noget mindre på en indendørs brugsstand (gryde), mens et dæksel ligger på noget større udenørs (kloak-, brønddæksel). Men hvad med et benzin(tank)-dæksel i en bil?

Evt. har det noget at gøre med om man gemmer noget bag (under) låget eller om man både kommer noget ind i beholderen og tager noget ud, eller om man bare tager noget ud.

Venlig hilsen
Heartfield Hubermas
Vittsjö, Sverige.

! Kære Heartmas Huberfield.

Forskellen er ikke stor. I den store Ordbog over det Danske Sprog defineres *læg* bl.a. som et dække, og *dæksel* som et dække eller *læg*. I alle tilfælde er forskellen hårfin.

Læg er det mest udbredte ord, *dæksel* bruges mig bekendt kun om brønde, kloaker, huller i veje, mandehuller og så benzinbeholdere i biler. *Læg* kan ikke blot bruges om gryder, flasker, beholdere, kasser og kister, men også om struber, øjne, sneglehus og kapselfrugter og måske også om diskussioner og hoveder (*læg* = hatten).

Fælles for 'læg' og 'dæksel' er følgende: 1) det er noget der spærres, 2) det er placeret i små åbninger midt i noget andet – i

modsætning til 'væg' og 'loft', 3) det skal først og fremmest hindre passage gennem denne åbning – i modsætning til 'lem', 'klap', 'dør', 'læge', som også er beregnet til på visse tidspunkter at muliggøre passage, 4) åbningen der spærres er ikke en åbning mellem to begrænsede rum – den spærres med en 'membran' – men en åbning der fører ud i hele verden, 5) det der spærres, sidder ikke inde i åbningen, men på åbningen – i modsætning til en 'prop', og endelig 6) det der spærres behøver ikke at være rundt – som en 'kapsel'.

Modsætningerne mellem 'læg' og 'dæksel' bliver da følgende: 'låget' er altid vandret, det behøver et 'dæksel' ikke at være; 'låget' kan være buet, et 'dæksel' er altid fladt. Det skyldes nok at 'låget' hindrer at noget fra et begrænset rum kommer ud i verden, mens 'dækslet' kun hindrer at noget fra verden kommer ned (ind). Endelig kan man med et 'læg' lukke noget inde fordi det ikke har nogen anden udvej fra det begrænsede

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

ARENA, Forfatterens forlag,
Hald Hovedgaard
8800 Viborg
og mærk det
SPROGLIGHEDER

rum. Det kan man ikke med et 'dæksel' for der er altid en anden udvej for det der dækkes. Det hænger så sammen med at låget lukker en beholder der kan flyttes (og dermed kan kontrolleres som tæt lukket), mens dækslet dækker noget uflytteligt, bl.a. fordi det hænger fast med den anden udgang.

Mine argumenter for at det er sådan er af ren sproglig art. Man kan nemlig ikke sige *bag låget*, men godt *bag dækslet*, og man kan både sige *under låget* og *under dækslet*. Man kan sige *de åbnede kisten/ flasken/ kassen* osv. *ved at tage låget af*, men ikke: *de åbnede brønden/ kloaken/ varmtvandsbeholderen/ benzinbeholderen ved at tage dækslet af*. For man kan ikke sige at man åbner noget der ikke er et aflukket rum. I stedet for må man sige: *de åbnede for brønden/ kloaken/ varmtvandsbeholderen/ benzinbeholderen ved at tage dækslet af*. Præcis det samme gælder brugen af ordet *lukke*. Ordet *låg* er da også beslægtet med at *lukke*, mens *dæksel* er beslægtet med at *dække* 'at beskytte'.

Så når en bil har et dæksel på benzinbeholderen (og det er jo det der er det mærkværdige), så er det fordi dette dæksel ikke er vandret og ikke lukker noget.

OT

? Kære Mål & Mæle.

Hvad mener Mål & Mæle om disse bydemåder: *åbn døren! gurgl! lystr ham! ærg dig ikkel! sagt n farten!* Er de retskrivningsmæssigt korrekte?

Med venlig hilsen

Carsten Thøfner
København F.

! Kære Carsten Thøfner:

Javist er de retskrivningsmæssigt korrekte. Det har Dansk

Sprognævn erklæret på tryk flere gange.

Det er et gammelt og irriterende problem, og det opstår fordi der er to agtværdige sprogregler der absolut ikke kan forlige i visse ord.

Den ene regel siger at man laver en bydemåde ved at fjerne navnemådens *e*: *hente - hent! låne - lån!* osv. Det giver automatisk *åbne - åbn, lystre - lystr, sagtne - sagtn*.

Den anden regel siger at vi i dansk ikke har konsonantgrupper som *bn, str, rgr, gtn* i slutningen af ord. Man er altså i den fjollede situation at man enten skal acceptere nogle ord hvor bogstaverne kombineres mod reglerne: *åbn, saml, behandl, erindr, klistr* osv., eller man skal lave nogle bydemåder efter regler som man ellers aldrig laver bydemåder efter: *åben, lyster, sammel, handel* osv.

Men i virkeligheden er problemet ikke så stort, for det hører kun hjemme i skriften. De sære bydemåder er jo lette at udtale: *åbn* rimer på *våben*, *lystr* på *dyster*, *saml* på *vammel*, *behandl* på *mandel*, *ærg* på *fordærver*, *sagtn* på *vagten* osv. Det er altså kun skriftbilletet der stikker i øjnene, og så lad det dog det.

Endelig er der jo også den mulighed at man med en smule fingerfærdighed kan undgå de skæve bydemåder ved at bruge andre ord eller andre udtryksmåder: *luk døren opl du skal lystre ham! lad være med at ærgre dig! sæt farten ned!*

Jeg synes i øvrigt ikke rigtig at *gurgl* hører med i selskabet. Ganske vist er der ingen andre ord der ender på *rgl*, men der er mange på *rg* (*bjerg, sorg* osv.), og der er mange på *gl* (*fugl, hagl* osv.). Hvis man kan sige at *rg + gl = rgl*, så er *gurgl* ikke så mærkelig endda. EH

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 50,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Find 5 fejl

Mål & Mæle afslutter hermed sin konkurrence. Den blev meget velvilligt modtaget af læserne, og bladet selv fik også gode ord med på vejen. Fx skriver J. Jacob Jensen fra Holte: »Tak for underholdningen og et blad, som jeg hver gang læser med stor fornøjelse – og udgivelsestidspunkterne varierer så meget, at bladet altid kommer som en overraskelse . . .«. Arrangøren har også moret sig og takker for de mange besvarelser.

Vinder blev EBBE HERTEL fra Værløse, hvis korte og koncise løsning belønnes med en flaske champagne – fransk naturligvis, alt andet ville være både sprogligt og moralsk anstødeligt. Endvidere fortjener Sven Skovmand i Tranehuse en sølvmedalje; bronzen bør gå til Mogens Niss, Albertslund.

Inden vi går i gang med fejlanalyserne, vil vi i skemaform sammenfatte nogle af de resultater, vi nåede sidst mht. sprogfejl:

	Det tilsigtede indhold nemt at finde	Det tilsigtede indhold svært at finde
Udtrykket dækker fejlfrit det tilsigtede indhold	Dommeren smed en bold ud af banen	Det på den på grund af reparation afspærrede vejbane henstillede køretøj
Udtrykket dækker ikke fejlfrit det tilsigtede indhold men dækker fejlfrit et MULIGT tilsigtet indhold	Dommeren smed en bolt ud af banen (pro bold) Hun var som sædvanlig mistænkelig (pro mistænksom)	Jeg vil gerne have kaffe, tak (pro te)
Udtrykket dækker ikke fejlfrit det tilsigtede indhold og dækker heller ikke fejlfrit noget som helst andet	. . . gjort . . .	Københavns 500-årige universitet er skotskternet

Vi husker endvidere, at sprogfejl selvfølgelig kun kan tænkes i forhold til et bestemt sprog, og at dette sprog i nærværende konkurrence altid er arrangørens guldrandede variant af det danske sprog.

1. tekst

Finansminister Anders Andersen ved 1. behandling af lovforslag om skattelettelser for mellemindekomster 14-5-1974: *Der er efter min opfattelse ikke nogen social slagside i skattereformforslagene, tværtimod.*

Et pragteksempel, synes jeg selv, på rungende christiansborgsk afgivet af en fhv. minister (hjernen bag den kvarte pro-

cent af momsens 20%). Fejlen er, som Berta Henningsen, Kokkedal, så kort og præcist skriver: »Der er ikke noget *tværtimod* til en slagside.« – Når *tværtimod* som her står i ensom majestæt, betegner det den POLÆRE modsætning, ikke bare den KONTRADIKTORISKE. *Han tog ikke nordpå, tværtimod* betyder, at han tog syd på. Vil man bombastisk udtrykke blot den kontradiktoriske modsætning, kan man fx sige: *Han tog ikke nordpå, fandme nej!* – og så er der intet sagt om hans videre færden. Mange forhold har ingen polær modsætning. *Hun var ikke lyshåret, tværtimod* har, men med *rødhåret* går det ikke;

det er umuligt at forestille sig en skala, hvor 'rødhåret' er det ene yderpunkt. Tilsvarende er der ikke noget, der er det modsatte af femkanter, tegnestifter eller bøgeblade, og kun den usportslige kan forestille sig en skala, der giver flg. sætning mening: *Han er ikke århusianer, tværtimod*

Den skala, Anders Andersen utvivlsomt har forestillet sig, er en skala med *styr-bordsslagside* som det ene yderpunkt, ligevægt i midten, og *bagbordsslagside* som det andet yderpunkt. Det modsatte af *slagside* til den ene side er *slagside* til den anden. Men Anders Andersen s i g e r kun *slagside*, og det har ingen polær modsætning, kun en kontradiktorisk (= ligevægt). Tilsvarende, når vi befrier sætningen for dens christiansborgske billedtale: økonomisk forfordeling af nogen (ved fordelingen af en total-skattenedsættelse) har ingen polær modsætning, der er ikke noget, der er det modsatte af, at nogen bliver forfordelt, af skæv fordeling, der er kun den kontradiktoriske modsætning, at ingen bliver forfordelt. Derimod er der en polær modsætning til at de *mindrebemidlede* bliver forfordelt: at de velhavende bliver forfordelt. Hvorfor siger Anders Andersen så ikke *social slagside vendt mod de måske knap så privilegerede*, som det kunne have heddet på christiansborgsk? Det ville have givet en krystalklar polær modsætning, og det er jo ovenikøbet en sådan *slagside*, der tænkes på. Det gør han ikke, fordi han følger et overordentlig karakteristisk mønster i christiansborgsk: stærk overbegrebelig depræcisering. På christiansborgsk er det uhyre almindeligt at sige *Fra anden side her i salen*, selvom alle ved, hvad det er for et parti, der er tale om, *visse indkomstgrupper* istf. fx *de velhavende* eller *medlemmer, der ønsker et andet samfund* istf. *socialister* eller *jeg forstår da godt, at man reagerer på en sådan udtalelse* istf. *jeg for-*

står da godt, at fru X bliver ophidset, når hun beskyldes for at købe privat parfume på statens regning. osv. Sprogbrugen er langt fra forbeholdt politikere, men de er de værste. Derfor siger Anders Andersen blot *social slagside*, men så fanger bordet sprogligt, hans *tværtimod* forudsætter, at han sagde *social slagside vendt mod x*, det er ikke nok, at han og alle andre tænker det. Jævnfør flg. parallelle eksempel hentet fra et dameblad i forsommeren 1975

... efter at hans søn, Henrik, på 13 år, er udnævnt til overklokker på Krebs' Skole. Titlen har ikke noget med Louis Petersen juniors intelligens at gøre, tværtimod. Det indebærer det ærefulde hverv at ringe timerne ud.

Istf. ligeud at sige at det ikke har noget med dumhed at gøre, siges overbegrebsligt depræciserende: *intelligens*, men så kan man ikke fortsætte med *tværtimod*. Forfatteren steger ligesom momsens mester i sit eget fedt.

Anders Andersens sætning gemmer imidlertid endnu en herlig detalje. Den sociale *slagside*, der altså reelt efter ministerens mening er til stede, men som altså, for nu at sige det på den måde, vender den tunge ende den rigtige vej, opad, den kan jo på christiansborgsk ikke længere kaldes en *slagside*, eftersom *slagside* (som Mogens Niss bemærker) er noget uheldigt, og en hvilkensomhelst skævhed, der går ud over de velhavende, ikke godt på christiansborgsk kan dadles så åbenlyst (man kan tænke, hvad man vil) som med ordet *slagside*. Bevares, en elegant parlamentariker kunne godt med utraditionel, let ironisk sprogbrug sige, at det var på tide, at samfundsskuden efter alle disse århundreder med *social slagside* tippede rundt ved en behjertet kaptajns indsats (eller bedre: et team af friske søgutter) og derefter for en tid udviste lidt modsat *slagside*. Men jeg tror ikke, at man træder nogen over træ-

skoene ved at hævde, at den fhv. finansminister hverken med ovennævnte eller nogen anden ytring har stræbt mod ironisk elegance.

2. tekst

20-årig seminarieelev i eksamensopgave, sommeren 1977. En geografibog skal karakteriseres: . . . *Der er brugt en opremsning af stednavne hertil, og desuden er det udmalet i detalier*. Man beskriver industribyernes utrøstelige landskab i modsætning til storbyernes monumenter og berømtheder og Rhinslettens smukke natur. Til sidst fortæller man lidt om selve folket og dets opførsel.*

*Pga. ferie fik jeg desværre ikke hindret sætternissen i at rette denne stavfejl.

Tekster som denne er stileretterens skræk. Den er en uafbrudt serie af overgreb mod mit sprog. De to groveste og sjoveste er flg. Et landskab er ikke utrøsteligt, men trøstesløst. *Opførsel* er i mit sprog enten noget, *børn* udviser, eller også noget, voksne udviser, når betragteren er stærkt negativt stemt eller i hvert fald har sine bange anelser (*hvordan var så hans opførsel i tirs-dags? Upåklagelig!*), og i begge tilfælde bruges det kun med henblik på moralsk vurdering. Men forfatterindens eller geografibogens synsvinkel har givetvis slet ikke været i overensstemmelse hermed, ej heller tror hun, at bogens synsvinkel er denne. Der skulle have stået *levevis*.

3. tekst

Redaktør Eigil Steinmetz i kort udenrigs-politisk orientering, Weekendavisen 3-3-1978: *Elleve måneder efter at være blevet styrtet som premierminister har Indira Gandhi og hendes nye splittelsesparti Kongresi vundet en stærk magtbase i det sydlige Indien, hvorfra hun kan foretage sit come-back i indisk politik.*

Næsten alle indsendere indvender, at fru Gandhis parti jo ikke er blevet styrtet, og at der derfor, som Berta Henningsen foreslår, skulle have stået *med sit istf. og hendes*. Jeg er enig, men det sjove er, at jeg skal koncentrere mig stærkt for at få en egt. fejl-oplevelse her – måske fordi afstanden mellem de kritiske punkter i sætningen såvel som »tyngden« er stor, måske fordi den slags forsyndelser er så almindelige, at nærværende sprogregel (om at styrtet skal gælde det fulde grundled) faktisk i almindelighed er »blødere«, end jeg ud fra en mere teoretisk betragtning troede (og forsyndelser er de selvfølgelig, så længe jeg trods alt får en fejloplevelse, men i samme øjeblik forsyndelserne helt har sløvet min opr. fejl-oplevelse, er de ikke længere forsyndelser, så har mit sprog jo ændret sig, og hvad der var fejl i går, er blevet til god latin i dag). Jeg kan ikke lade være med at tænke på min almindelige *hans/sin*-regel: det hedder *sin*, når ejested-ordet reflekterer (viser hen til) grundledet, og i simple sætninger vakler ingen ødansker ved sine fulde fem, fx

Så tog han sin søster med

men i sætningen

Han stirrede vedholdende og med et let opgivende ansigtsudtryk på de syv ynkelige rester af hans fordums jakkesæt

virker *hans* ikke forkert på mig, og så nyter det ikke at komme kørende med hævet pegefinger og grundledsreglen, for den gælder jo så, åbenbart, ikke uindskrænket. Det er i sådanne tilfælde, at man næsten skal gøre vold på sig selv for ikke at guldommeliggøre sproget: Skaberen har i dyb syntaktisk visdom skænket os grundleds-reflexionen, og så er det bare for os elendige tekst-flikkere om at overholde Hans

regel. Men sproget er desværre ikke guddommeligt, med stor møje bygger vi det selv op gennem barndommen, bl.a. med det mål, at det skal blive en tro kopi af, hvad vi opfatter som sproget, men sproget er i virkeligheden en flerhed af småvarianter, og vores eget bliver aldrig fuldstændig = nogen andens variant.

Den for mig larmende fejl er der mærkelig nok ingen, der har bemærket. Den ligger i ordet *splittelsesparti*. Jeg har en stærk mistanke om, at der bag den danske avisnotits ligger et engelsk telegram med ordet *splinter party*, og jeg har en vag fornemmelse af, at dette kan bruges som en ret nøgtern betegnelse for et udbryderparti (der har skilt sig ud som en flis, en splint), men her er jeg ikke på hjemmebane. Hvad jeg er sikker på, er imidlertid, at i min variant af dansk kan *splittelsesparti* kun bruges af negativt indstillede, det er et klart minus-ord. Eigil Steinmetz har imidlertid mig bekendt ikke noget særligt imod fru Gandhis nye parti, og selvom han faktisk skulle have det, er jeg helt sikker på, at det ikke stemmer med hans intention at *tilkendegive* en sådan antipati i en kort udenrigspolitisk oversigts-orientering, det ville være særdeles upassende.

Endelig er konstruktionen *foretage et come-back* let skurrende.

4. tekst

Stillingsannonce gengivet i Berl. Tid. 7-1-1978: *Dyrlæge på deltid søges – gerne handicappet eller kvinde.*

Teksten er fejlfri. En del indvender, at de to grupper lapper ind over hinanden, men det gør da ikke noget. Tænk på annoncer med *HA'er* eller *HD'er*, *teknisk* eller *merkantilt* uddannet. Havde der stået *gerne under 25* eller *arbejdsløs*, havde næppe nogen gået. Snarere kunne man hævde, hvad nu ingen gør, at sætningen nærmer sig det zeugma-

tiske, dvs. at de to sideordnede grupper ligger på så vidt forskellige planer, at en med fejl-oplevelse beslægtet overraskelseseffekt opstår. Zeugmaet er en velkendt, som regel humoristisk, stilfigur:

et Kvarteer derefter laa jeg begravet i Sønn og Edderduun (Blicher)

bange for saar, krig og tandlæger (Nis Petersen)

Men vor sætning når slet ikke disse højder. Den er fejlfri – så kan Mødrehjælpen, Suzanne Brøgger eller Vedbæk Pigegarde sige, hvad de vil. Selvfølgelig har jeg valgt den bevidst provokerende. Noget af det julefrydede ved den er, synes jeg, at jo mere kvindesagen himler op – og det har den faktisk gjort – over, at her nedvurderes en forfulgt gruppe, kvinderne, for 117. gang ved denne oprørende sammenstilling med handicappede, jo mere tramper den i det selvsamme tabu mod at sige noget ufordelagtigt om svage grupper, her de handicappede. Spøg og tabuer til side: Der er noget i vejen med de handicappede (desværre), der er ikke noget i vejen med kvinden (som sådan), og det har forfatteren af ovennævnte annonce heller ikke antydnet.

5. tekst

Redaktør Victor Andersen i Berl. Tid. 2-8-1977: *... Selv om dette ønske næppe kan forventes indfriet efter Henry Grünbaums og LOs avancerede modeller, er det svært at forestille sig de næste årtier forløbe uden en vis spredning af ejendomsretten.*

Som Mogens Niss skriver: »Det har selvfølgelig ikke nogen mening at tale om en spredning af ejendomsretten; den er efter grundloven fordelt på os alle sammen. Derimod giver det god mening at tale om en spredning af *ejendommen*.« Og i betragtning af, at alle myndige danskere ejer

noget, burde der rettelig tales om *en vis yderligere spredning af ejendom*. Hvor kan det nu gå til, at man i dette udtryk, lanceret af politikere og her overtaget af en journalist, pludselig er begyndt at sige *ejendomsret* istf. *ejendom*? Man skulle egentlig tro, at politikere og politiske skribenter var søvngængeragtigt sikre i sådanne helt fundamentale politiske begreber. Jeg tror, at grundene blandt andre er flg. 5:

1) Ord som *ejendomsret*, *revolutionær*, *socialistisk*, *liberal* dækker kontroversielle begreber; der kommer derfor let noget krigstrompet-agtigt over dem, som døver den analytiske følsomhed over for disse ords egentlige betydning.

2) Udtrykket stammer fra, eller er mest kendt fra, valgplakater for Det konservative Folkeparti, og det lanceredes opr. i en – udtrykkelig eller underforstået – antitese:

Vi vil ikke AFSKAFTE ejendomsretten, men SPREDE den

og det er vel altid lettere at overse en sproglig fejl i en flerleddet tankegang.

3) Udtrykket bruges normalt i sammenhænge, hvor den talende er positiv over for ejendomsudbredning; hvis udtrykket derfor er særlig godt egnet til at formidle denne holdning, vil den talende være særlig godt tilfreds med formuleringen og derfor ikke så tilbøjelig til at søge eller finde defekter ved den. Og den er godt egnet: Ganske vist er der ingen, der opfatter den efter dens egentlige indhold (det er jo absurd, at afsenderen skulle mene ejendomsretten i normal forstand), men så meget klæber alligevel ved af det egentlige indhold, at det umiddelbart føles nemmere at erklære sig enig i den forkerte formulering *ejendomsretten bør spredes* (der altså har en lille bitone af noget, alle er enige om: ejendomsretten bør være for alle), end i den korrekte: *der bør ske en større spredning af*

ejendom. Den forkerte formulering er jo simpelthen også elegantere.

4) Ordet *ejendomsret* har ikke bare grundbetydningen 'retten til at eje i almindelighed', der er også varianten 'ejerskab' fx *omsider fik han ejendomsret over (/til) alle effekterne*; i denne variant er der jo utallige ejendomsretter i Danmark (det er dog sprogstridigt at bruge flertal), og disse ejendomsretter kan man vel godt billedligt tale om at sprede ud på flere personer. Når vores sætning ikke kan reddes af denne variant, er det fordi den ville kræve formuleringer à la *spredning af al ejendomsret/alle ejendomsrett(ighd)er*, men varianten har utvivlsomt blandet sig for tanken ved formuleringen.

5) Når jeg ved konkurrence-lanceringen sagde, at jeg havde en af sætningerne mistænkt for i selve sin intention at være en tanke-kortslutning, tænkte jeg på denne. (Lad mig indskyde, at jeg ellers beundrer Victor Andersens skarpsindighed og sprogbehandling). Jeg tror simpelthen, at forfatteren – og vel også dem, der opr. formede udtrykket – har tænkt to tanker samtidig. For det første tanken, at de næste årtier vil vise en yderligere spredning af ejendom dvs. en mindre standardafvigelse (gennemsnitlig afvigelse) i befolkningen fra formuegennemsnittet. Når jeg ikke finder det så sandsynligt, at dette alene er intentionen, er det fordi det ret beset er en højst tvivlsom spådom: at virksomheder glider over på flere hænder (de ansattes), er kun én faktor, forhold som studerendes voksende andel af befolkningen, nedgang i ægteskabelige formuefællesskaber og talrige andre forhold spiller væsentligt ind på formuefordelingen. – Den anden tanke er den mindre vidtrækkende, at de næste årtier vil vise en yderligere spredning af ejendomsrettighederne til visse virksomheder. Når jeg ikke finder det så sandsynligt, at dette alene er intentionen, er det fordi sæt-

ningen er så generelt formuleret. Men andet en ret svage formodninger om den eller de faktiske intention(er) kan det jo ikke blive, og også for forfatteren er det måske vanskeligt at udrede de bagvedliggende tanketråde. – Jeg håber imidlertid at have vist, at udtrykket *spredning af ejendomsretten* ikke blot er sprogstridigt i henseende til fundamentale politiske udtryks leksikalske betydning, men, værre, er let suggererende og, endnu værre, uklart mht. det tilsigtede indhold. Jeg har dog svært ved at forestille mig de næste årtier forløbe uden en vis spredning af dette udtryk – undtagen måske hos dette blads læsere.

6. tekst

Gymnasieelev (1. g.) i en dansk stil 1969:
Der fødes omtrent dobbelt så mange som døde, det virker egentlig stort, det tal.

Første passus' tilsigtede indhold er, fejl-frit udtrykt: *Der fødes omtrent dobbelt så mange, som der dør* (underforstået: i *inde-værende år* e.l.). End ikke den mest makabre intention i retning af dødfødte versus levendefødte, som flere indsendere alvorligt drøfter, kunne få udtryk og indhold til at passe sprogharmonisk sammen. – Endvidere er der ikke nævnt noget tal. En del regner med, at det er tallet 2 (*dobbelt*), der foresvæver eleven. Det tror jeg nu ikke, for det er meget lidt naturligt selv for en relativ betragtning, som der her – og normalt mht. *stor/lille* – er tale om, at kalde 2 et stort tal. Det er det faktisk for lille til. Det tal, der foresvæver eleven, må være selve det ikke nævnte, men nok anede, absolutte fødselstal evt. dette minus antallet af døde, fødselsoverskuddet. – Havde det været *dobbelt*, der kaldtes et tal, var der tale om en klar sproglig, leksikalsk, fejl. Nu er det nærmest en sandhedsfejl: eleven hævder indirekte (præsupponerer, som det hedder): jeg har nævnt et tal; men det har han ikke.

De hermed opregnede fejl var, bortset fra den sidste, klare og uproblematisk sprogsfejl i forhold til m i t sprog, og det var jo det, det drejede sig om. Konkurrencen viste, at de også var fejl i talrige andres sprog. Større teoretisk udfordring er der imidlertid i at se fejl i forhold til afsendernes sprog. Ikke mindst stavfejl er interessante i den belysning. Men det må vente til en anden gang.

Lars Brink

f. 1945

ordbogsredaktør

HVAD ER EN STAVEFEJL? PSYKE BETYDER SJÆL. FÆDRELANDSSANGENE og MODERSMÅLET TEKSTLINGVISTIK og så *Sprogligheder*

Det møder De i
Mål & Mæle

7. årgang, nr. 1

På gensyn!
Redaktion og Forlag

Hvad betyder Ersi?

Ordet er brugt under en af Fritz Jürgensens tegninger (se bagsiden), der viser to store drenge hvoraf den ene fortæller den anden en nyhed: »Ersi Du! Treogtreds han blev skrevet« – »Det er nu Løgn! . . . hvorfor?« – »For det han pifte i Fingrene«. Det er altså en københavnerdreng der råber den anden an med *Ersi Du!* Der er vistnok kun to muligheder. Det kan være et udråbsord, men et sådant ord, eller tilknytning til et sådant, har det ikke været muligt at opstøve. Så kan det være en navneform, men hvilken? Jeg er først standset ved navnet *Ernst*. Det indeholder en firekonsonantgruppe, en kæleform hertil måtte forenkles. Navnet *Ernst* synes at have været almindelig i København på den tid. Man kunne også gætte på navnet *Erik*. En kælenavnsendelse på -i eller -si findes næsten udelukkende ved pigenavne. Der kendes dog eksempler på brugen ved drengeavne. Kristen Møller. Diminutiver i moderne dansk, s. 48, har *Jensi* for *Jens*.

Så er der efterstillingen af tiltalestedordet: *Ersi Du!* Det står jo almindeligvis foran: Du Kristian! o.l. Jeg kender ikke eksempler på efterstilling men derfor kan den jo godt ha eksisteret i ældre københavnsk. Ellers skulle efterstillingen nærmest tyde på at *Ersi* er et udråbsord, for efter et sådant ord står pronominet efter: *halløj du* o.l.

Nu efterlyser jeg hjælp fra læserne. Måske er der en eller anden der pr. familietradition kender noget til gammelkøbenhavnsk som kan oplyse noget.

Lad mig til slut nævne noget som ikke angår det sproglige: den ene dreng betegner den omtalte kammerat som nr. 63. Er der mon tale om vajsenshusdrenge?

Aage Hansen

Amagermad

Der er så vidt jeg kan se ingen danske ord-bøger der har en forklaring på hvorfor et stykke sammenlagt rug- og sigte(fransk)-brød hedder en *amagermad* (evt. *amagerbrød*).

Det er den dag i dag en yndet måde at konstruere en sandwich på i Holland: hvidt og brunt brød med smør og evt. ost eller sukker imellem. Den hedder på nederlandsk en *houtsnip*, dvs. *skovsneppe*, formentlig fordi sandwichen ligner fuglen ved at være brun på oversiden og lys på undersiden.

Kan amagermaden være indført i Danmark af den gamle hollandske befolkning på Amager? Er der nogen af læserne der kender andre betegnelser for amagermaden, og først og fremmest: hvad hed den amagermad på gammelt amagersk?

Erik Hansen

Oplysninger der kan føre til løsningen af disse problemer, bedes givet til Mål & Mæles redaktion. Resultaterne vil senere blive offentliggjort i bladet.

Semantik og tekstanalyse

– sproget på marked

I Mål & Måles serie om sprogvidenskabens forskellige discipliner har Ole Togeby skrevet om semantik, »videnskab om ordenes betydningsindhold og værdi« (M & M 5. årg. nr. 1). Som alle andre introduktionsartikler er den i virkeligheden 50 artikler i én. Jeg har prøvet at trække en af disse sammenklappede harmonikaer lidt ud og besvare en del af spørgsmålet om hvorfor semantik er nyttig: Hvordan kan man bruge semantisk viden når man læser tekster eller måske ligefrem arbejder med dem?

Læg mærke til denne bagetikets forudsætninger!

Den del af semantikken jeg først kommer ind på, er læren om ytringers sproglige forudsætninger. Det er en side af semantikken som sprogvidenskabens har taget op for alvor inden for de sidste ti år. Den følgende Irma-tekst skal give en fornemmelse af hvad det drejer sig om.

Bag på Irmas vinflasker sidder der en etikette der handler om den pågældende vin. Denne her hedder Chateau Fonréaud:

1973 Chateau Fonréaud

+

Livlig, dybrød farve, harmoni, finesse og rundhed, relativ let og hurtigt udviklet, kan dog nok blive mindst 5 år. Vinder ved optrækning en time før måltidet. Typisk tør Medoc, specielt fin til stegt kød, fjerkræ, fuglevildt, ikke for skarpe oste. I eftersmagen lille, pikant bitterhed som de fleste vil synes om, men som . . .

+

. . . enkelte måske ikke vil værdsætte.

Denne etikette var den første som Irma satte op med plusser og minusser om vinen. Irma opfattede det i sine egne reklamer som progressiv forbrugeroplysning, eller i Irmas mere »folkelige« tone: »God besked til kunderne«. Nu er Irma jo ikke nogen helt uvildig forbrugeroplyser, og selvfølgelig er etiketten mere vareanprisning end den er forbrugeroplysning.

Det lille minus ved vinen er i virkeligheden et plus. Der er nemlig et problem ved brugen af udsagnsordet *værdsætte*.

Dette ord har en forudsætning gemt i sin betydning. Når den talende bruger *værdsætte* forudsætter han at samtalepartnern vil være enig i at det man værdsætter *bør vurderes positivt*. Ordet betyder at *tillægge noget den positive vurdering det fortjener*. Når Irma nu fortsætter omtalen af vinens lille pikante bitterhed med et +:

... (som) enkelte måske ikke vil værdsætte.

(med *værdsætte* udhævet på en linje for sig), så betyder det:

Idet vi jo kan forudsætte at De (læseren) og jeg (teksten) er enige om at det er normalt og rigtigt at vurdere vinens pikante bitterhed positivt, så meddeler jeg at enkelte måske vil mene det modsatte.

Det er forbrugeren der har et lille minus, ikke vinen. Smag selv!

Ordet *værdsætte* har denne ubenægtelige forudsætning som en fast del af sin betydning hver gang det forekommer i en ytring. Et af de argumenter man bruger til at finde et ords forudsætninger er at sætte en nægtelse (*ikke*) ind, og så se hvad der sker med betydningen. Forudsætningerne bliver ikke benægtet:

Han værdsætter ikke Chateau Fonréuds pikante smag.

Her benægter vi ikke *at vinen bør vurderes positivt på grund af sin smag*, vi benægter kun *at han vurderer den positivt*. Det er også på grund af *værdsættes* forudsætning at vi ikke kan sige i fuldt alvor:

Jeg værdsætter ikke Chateau Fonréaud. Det er nemlig det samme som at sige: Min dømmekraft er ikke som den burde være.

Med denne viden fra semantikken kan man sandsynliggøre sin mistanke om at teksten slet ikke er rigtig forbrugeroplysning, men vareanprisning.

Eksemplet viser hvorledes forudsætninger kan være en fast del af et ords betydning. Med sådanne ord signalerer den ta-

lende hvad han regner med at modtageren er indforstået med: Det kan som her være udsagn om hvad der er værdifuldt og rigtigt i verden, men det kan også være udsagn om hvordan verden er indrettet, som fx i

Irma ved godt at teksten ikke er forbrugeroplysning

Her har jeg forudsat at du kære læser er enig med mig i *at teksten ikke er forbrugeroplysning*, og jeg meddeler dig at det er Irma også (på bunden).

Man regner også med andre former for forudsætninger: Der findes også almene regler for at producere og forstå tekster, der ikke er bundet til noget bestemt ord. Et eksempel er reglen om at vi ikke må tale uvederhæftigt: Vi må ikke fremstille os selv som anderledes end vi er: vi skal være ærlige og oprigtige og vi skal kunne stå inde for det vi siger. Det vil fx sige at vi må ikke lyve, og vi må ikke foregive at vide ting som vi ikke på opfordring ville kunne sige hvor vi vidste fra. Reglen om vederhæftighed er en af fire almene samtalenormer som den tyske filosof Jürgen Habermas har peget på. (De tre andre er *at vi skal vælge et forståeligt udtryk*, *at vi skal meddele os om noget*, og *at vi skal prøve at blive enige med hinanden om hvad der er rigtigt og retfærdigt i verden*).

Irma-teksten har netop brudt denne almene regel. Den foregiver nemlig at give både en positiv og en negativ bedømmelse af vinen, men det er kun på skrømt at der siges noget negativt. Det har analysen af *værdsætte* vist.

Kun på markeder

Etiketten på Chateau Fonréaud var åbenbart den første med opsætning i plusser og minusser. Irma annoncerede i hvert fald med plus og minus-etiketten i dagspressen (Teksten står side 13). Jeg vil ikke gå ind

Irma

Læg mærke til denne bag-etiket

Boringsen Tidende

MANDAG 20. SEPTEMBER 1978

(I) 3

Plus-minus etiketten vil snart være på alle Château Fonréaud flasker – og efterhånden på alle vine i Irma.

Bag-etiketten på vinflasken, som Irma indførte i 1969, blev hurtigt populær (også hos vore kolleger). Irma-kunderne kan her læse om, hvor vinen kommer fra, og hvordan den smager, og hvad den går sammen med og står godt til.

Nu har vi talt med vore vinsmagere om at gøre disse bag-etiketter endnu mere vejledende og klare og tydelige, og vi er blevet enige om at skrive dem, så de også fortæller plusser og minusser ved vinen.

Plus og minus - sådan

Vi har brugt Château Fonréaud som prøve (og vi vil foreslå Dem at gøre det samme, så De kan bedømme, om De synes det samme – plus og minus). På denne bag-etiket fortæller vore vinsmagere:

1973 Château Fonréaud.

Haut-Médoc kommunen Listrac leverer en række gode, pålidelige vine, klassificeret som Cru Bourgeois eller Cru Bourgeois supérieur. Blandt disse sidstnævnte er Château Fonréaud en af de bedste. Her i slottsafnapning årgang 1973.

+

Livlig, dybrød farve, harmoni, finesse og rundhed, relativ let og hurtigt udviklet, kan dog nok blive mindet 5 år. Vinder ved optrækning en time før måltidet. Typisk tør Médoc, specielt fin til stegt kød, fjerkræ, fuglevildt, ikke for skarpe oste. I eftersmagen lille, pikant bitterhed, som de fleste vil synes om, men som ...

÷

... enkelte måske ikke vil værdsætte.

Hvad mener De?

Vi skal ikke lægge yderligere til om denne vin. Vore vinsmagere har smagt og skrevet – nu be'r vi Dem smage og dømme. Vi synes, det er god besked til kunderne – forbrugeroplysning kalder de fine det. Hvad mener De?

Undskyld – vi havde nær glemt prisen:

73 cl

6 fl. 110 kr.

Spar 9,70

Kun i markeder

på at analysere hele denne tekst, men jeg vil fremdrage nogle vigtige træk der har med talehandlinger og deres forudsætninger at gøre.

En talehandling er en handling der udføres med sproget. 'At klistre plakater op' og 'at rede seng' er fysiske handlinger, men 'at love noget' kan man kun gøre ved at SIGE at man gør det. En anden talehandling fra teksten er 'at opfordre':

Nu be'r vi Dem smage og dømme

Her er talehandlingen markeret med ordet *bede*. Men man kunne godt have udført talehandlingen 'at opfordre nogen til noget' ved at spørge

Vil De smage?

Det ville i mange situationer tælle som en klar opfordring. Det kunne være ekspedientens replik til kunderne i en stand med uddeling af smagsprøver. Her ville det være helt klart at afsenderen ønsker at modtageren skal smage.

Men der er ikke noget ord i *Vil De smage?* der signalerer at det er en opfordring, og i en anden situation kunne det godt dreje sig om et spørgsmål om modtagerens ønsker. Jeg forventer fx. ikke af min toårige søn at han skal spise courgetter, så det var ment som et rent spørgsmål om hvad han havde lyst til, da jeg sagde

Vil du smage lidt courgette, Jakob?

Svaret lader sig ikke gengive på tryk, men det kom sikkert af at han tolkede det som en opfordring eller snarere som en velkamoufleret ordre.

Talehandlinger kan altså udføres både med og uden et bestemt ord der signalerer hvilken talehandling det drejer sig om. Studiet af de semantiske regler der må være opfyldt for at noget kan tælle som en bestemt talehandling, hedder talehandlingssemantik. Det kan man skelne fra den tilsvarende ord- og sætningssemantik der undersøger betydningen af de ord der kan bruges til at signalere talehandlinger med.

Ord- og sætningssemantikken ville nøjes med at betragte *Vil De smage?* som et spørgsmål, mens talehandlingssemantikken ville undersøge hvilke betingelser i situationen der skal være opfyldt før *Vil De smage?* kan tolkes som en opfordring.

I størstedelen af teksten fremstilles køb og salg ikke som køb og salg, men køberen opfordres til at fungere som vinsmager og til at vurdere Irmas forbrugeroplysning. Sagforholdet i denne vinsmagerhistorie er at både Irma(s vinsmagere) og forbrugeren bedømmer vinen, men i fremstillingen får det en sproglig drejning. Irma neddæmper sin egen bedømmerrolle og fremhæver kundernes. Det gør Irma ved stort set kun at bruge vurderingsverber om kunderne. De bliver bedt om at *dømme* og *bedømme* om de *synes* det samme. Om sig selv bruger Irma abstrakte kommunikationsord som *skrive, læse, lægge til og fortælle* og Irmas bagetiketter er *klare og tydelige og vejledende*. Det bedste eksempel på denne modstilling er

»Vi skal ikke lægge yderligere til om denne vin. Vore vinsmagere har smagt og skrevet – nu be'r vi Dem smage og dømme.«

Der står netop ikke: *Vore vinsmagere har smagt og bedømt*, kun at de har ytret sig i skrift. Verbet *dømme* og talehandlingen 'at dømme' betyder at afgøre hvad der er rimeligt eller retfærdigt. Det er forudsat at den der skal dømme indtager en position hvor han er velinformeret og ikke udsat for pres eller manipulation (Eller hvis *dømme* er det juridiske *dømme*: Er ansat i retssystemet med denne opgave).

Heroverfor bruger Irma en gruppe ud-sagnsord om sig selv som man kan kalde ytringsord. Flere af dem er så abstrakte at de blot markerer at man ytrer sig: *ytre sig, sige noget*. Andre placerer også ytringen som led i en tekst eller dialog: *Lægge til*

placerer ytringen som en tilføjelse til tidligere ytringer om det samme emne. *Spørge* markerer at der skal komme et svar, og *svare* placerer ytringen i forhold til et tidligere spørgsmål.

Disse ord er så abstrakte at de ikke siger klart at Irma vurderer noget. De siger heller ikke at Irma ikke gør det, men effekten bliver en neddæmpning af Irmas vurderinger, og en fremhævelse af at det er kunden der skal vurdere. Denne fordeling af de sproglige træk kan passe med en læsning af teksten der siger at Irma fremstiller kunderne som dem der suverænt afgør om varerne modsvare et behov hos dem. Det er forbrugerens behov der bestemmer varesalget og disse behov er han selv herre over, de er ikke påduttet ham af nogen. Det er vist det billede erhvervslivet sædvanligvis giver af hvad der sker på varemarkedet. Analysen af *værd sætte* viser et andet billede. Også her taler Irma med to tunger og den ene ved godt hvad den anden gør.

Hvad mener De?

Når etiketten skal vurderes som forbrugeroplysning gør Irma ikke noget for at neddæmpe sine vurderinger:

»Vi synes det er god besked til kunderne.

Forbrugeroplysning kalder de fine det.

Hvad mener De?»

Hvorfor siger teksten *synes* om Irma og *mener* om kunderne? Hvis vi tager udsagnet

Det er god besked til kunderne så har vi her at gøre med en vurdering der lader sig diskutere. Den bygger på bestemte præmisser om hvad der må kræves af god forbrugeroplysning. På samme måde kan vi diskutere vurderinger som

A: Det er en virkelig hensigtsmæssig tekst

B: Nej, den er for éntydig

C: Hvad ville du så sige til den hvis vi strøg dit og dat?

Denne type vurderinger adskiller sig fra dem der ikke lader sig diskutere fordi de handler om den talendes oplevelser:

Nykøbing Mors er den dejligste by i Danmark.

Det er rart for mig at arbejde på Københavns Universitet Amager.

Man kan ikke spørge:

Er det rart for mig at arbejde på KUA?

Det er det kun andre der kan:

Er det rart for dig at arbejde på KUA?

Man er jo selv den eneste der kan vide det.

Ordet *synes* er et signal for at talehandlingen er et sådant oplevelsesudsagn:

Jeg synes det er rart at arbejde på KUA.

Hvis man bruger *synes* uden for oplevelsesområdet i forbindelse med diskuterbare vurderinger, så betyder det, at man ikke er åben for at diskutere vurderingen. Irma siger ikke

Vi mener det er god besked

for det ville lægge for meget op til en diskussion af hvad forbrugeroplysning er og hvilke krav man som forbruger kan stille til den. Det er bedre med

Vi synes det er god besked

Men Irma spørger heller ikke

Hvad synes De?

for det kunne have ført til to forskellige oplevelsesudsagn, som efter deres sproglige ikklædning ikke inviterer til videre diskussion. Det er bedre for Irma med

Hvad mener De?

for her holder man diskussionsrammen åben.

Irma lægger sprogligt set op til udveksling af synspunkter, men det skal være på den måde at Irmas præmisser ikke skal frem, mens forbrugerens synspunkt har nogle præmisser eller en diskussionsramme som man eventuelt kan spørge videre efter. Det er forbrugerens synspunkt man

ville kunne diskutere, ikke Irmas. Det var Irmas tredje tunge.

I øvrigt tæller *Hvad mener De?* jo slet ikke som et spørgsmål om modtagerens vurdering, det tæller som en opfordring til at købe vinen, al sproglig iklædning til trods. Irma forventer jo ikke andet svar end salgstal, og man har misforstået det hele, hvis man skriver breve til dem om sine erfaringer med Chateau Fonréaud.

Inden for og uden for teksten

Tekster bliver altid produceret og forstået på sprogets betingelser. De betingelser vi har diskuteret har været reglen om vederhæftighed, ordenes indbyggede forudsætninger og to typer talehandlingsord: ytringsord og vurderingsord. Semantikken sætter os i stand til at gøre mere præcist rede for de sproglige forudsætninger, og dermed også i stand til at korrigere og præcisere vores forståelse af tekster. Vi kan gøre os betydningsforhold i teksten bevidst, som vi måske ellers ikke var på vagt over for.

At tekster bliver produceret på sprogets betingelser, betyder ikke at der ikke er andre betingelser. Til vores forudsætninger for at forstå tekster hører selvfølgelig også vores viden om og opfattelse af verden og samfundet, og den er igen afhængig af vores sociale placering.

Det er også klart at vi må have en forhåndsviden eller forforståelse af teksten, der sætter os i stand til at sætte ind med semantiske præciseringer på de rigtige steder. Det giver ikke mening at begynde fra en ende af og lave en liste over semantiske træk i en tekst, fx. forudsætninger. Man må have en idé om hvad der er det centrale i teksten, og så sætte semantikken ind her.

At tekster bliver produceret og forstået på sprogets betingelser, betyder heller ikke at vi altid skal overholde sprogets semantiske regler og de almene kommunikations-

regler. Det betyder at vi skal anerkende dem. Vi kan nemlig godt bryde reglerne (uden at vi derfor holder op med at anerkende at de gælder), og det kan få konsekvenser for forståelsen. Det skal jeg prøve at vise med et eksempel der samtidig viser grænserne for de sproglige forudsætninger: der hvor forudsætningerne går over til at blive vores bevidsthed om verden, vores sociale tilhørsforhold og placering, alder, køn osv.

Til slut i teksten koketterer Irma med at lade som om de er så optaget af at diskutere forbrugeroplysning at de helt glemmer tekstens andet ærinde: at annoncere for Chateau Fonréaud:

Undskyld – vi havde nær glemt prisen
Undskyld forudsætter blandt andet at det man undskylder er en kendsgerning. Hvis jeg siger

Undskyld at vi glemte prisen
eller

Irma undskyldte ikke at de glemte prisen
så er det i begge tilfælde forudsat at *vi/de glemte prisen*. Her kan vi være sikre på at det drejer sig om en morsomhed. Det passer nemlig ikke at Irma har været lige ved at glemme prisen. En egentlig forglemmelse ville man have rådet bod på og fjernet sporene af. Irma ved godt at kunderne ved at Irma har indrykket annoncen for at sælge Chateau Fonréaud, og omvendt er det klart for læserne at det ikke er meningen vi skal tro på undskyldningen. Forudsætningen er ikke opfyldt og dette brud fører her til en morsomhed, ikke en uvederhæftighed.

Det gælder bare ikke for det andet brud i teksten, nemlig bruddene på vederhæftighedsreglen. Irma kan ikke tænkes at sige at de synes det er god besked til kunderne, for sjov. Irma har for meget økonomisk på spil til at spøge med sin troværdighed som

forbrugeroplysere, især i et samfund hvor forbrugeroplysning er et udbredt krav, og hvor i det mindste nogle firmaer konkurrerer på deklarationernes kvalitet, og hvor lovgivningen er blevet skærpet på dette område. Men denne viden om forhold i samfundet betyder at vi må tolke Irma således: De ved godt selv at de er uvederhæftige, men de regner med at uvederhæftigheden er så sprogligt velkamoufleret at læserne har svært ved at blive bevidst om det.

Denne forskel mellem forståelsesmulighederne for *Undskyld* – vi havde nærglemmt . . . og *Vi synes det er god besked* . . . kan vi ikke hale ud af sproget alene. Her må vi også vide noget om økonomi, markedsforhold i Danmark, reklameteksters funktion i samfundet osv. Men på den anden side – de sproglige forudsætninger er der stadigvæk, og at Irma bryder dem betyder jo ikke at Irma ikke anerkender dem. Det er netop fordi de gælder at Irma kan lave en uvederhæftig tekst.

Denne artikel har egentlig skullet handle mere om semantik i tekstanalyser end om Irma. Men for at få et godt argument for de sproglige iagttagelsers vigtighed, har jeg taget en tekst med vigtige indholdsmæssige pointer, og omvendt: Markedsøkonomien resulterer i forskellige former for uvederhæftig sprogbrug som det er vigtigt at være bevidst om: Derfor har vi brug for bl.a. sprogvidenskabens resultater til at afdekke teksters påvirkningsmekanismer.

Ingen grund til henlæggelse

Det er ikke alle Irmas etiketter der er bygget op med et sprogligt brud som Chateau Fonréaud. De fleste etiketter har et minus som handler om hvad vinen ikke bør drikkes sammen med:

Ikke tør nok til østers.

Slet ikke til noget med brun sovs.

Dog mindre god til ål. Desuden for let til en kraftig krydret sovs.

For solid til kylling og anden lys mad.

Slet ikke til kage, dessert – alt sødt.

Nogle af dem tager sig af almindelige menneskers opdragelse og andre synes mere at være rettet mod fx whiskybæltet. En anden type henvender sig til dem der har problemer med hvorlænge en vin kan ligge:

Ikke beregnet på henlæggelse.

Lad den ikke vente længere end til 1980-81.

Det der er mest påfaldende ved disse eksempler, er det der ikke står og ikke må stå under minus, nemlig de ord som Irmas vinsmagere kan bruge internt når de skal vurdere en vin negativt (så Irma kan byde mindre for den på auktion): for svag bouquet, ringe krop, spinkel, uden finesse osv. Derimod forekommer de tilsvarende positive vurderinger i rigt mål under plus: ren og frisk bouquet, harmoni, finesse, krop, rundhed osv. osv.

Uvederhæftigheden behøver ikke give sig udtryk i semantiske brud. Når en hel type negative vurderingsmuligheder systematisk er udelukket, er der tale om en fordrejet form for forbrugeroplysning. Forbrugeren får ikke de relevante vurderinger, dem Irma selv finder relevante når de selv køber vin op. Og uvederhæftigheden vokser når man går til den store tekst. Bagetiketterne udgives jo netop for at være vinsmagersprog:

Vore vinsmagere har smagt og skrevet men det er det ikke. I rigtigt vinsmager-sprog kunne en vin godt være uden finesse.

Til slut: Chateau Fonréaud-etiketten er ikke nogen svipser hvor Irma af vanvare er kommet til at bruge et forkert ord. Det semantiske brud er også en type: Her kommer der to til af samme slags, til læserens egen analyse.

God fornøjelse på markedet!

Lars Heltoft, f. 1949.
Kandidatstipendiat i dansk sprog,
Københavns Universitet.

1977 Chianti Classico

En af Italiens mest berømte rødvine er Chianti fra provinsen Toscana. Hjerteret af området er det nøje afgrænsede Classico-distrikt mellem byerne Firenze og Siena, hvis vine er i særklasse med en lidt højere alkoholprocent end de øvrige. De må sælges med garantisegl, en sort hane på guldbund.

PLUS: Om ung Chianti siger italienerne selv, at den »kysser og bider«. Det udtryk passer godt på netop denne vin, der først virker svagt frugtsyrlig, mild, rund og frisk, og så overrasker ved at have en kraftig, tør eftersmag. Meget nemt anvendelig til kød, fjerkræ og alle blidere oste. God nu...

MINUS: ...ingen grund til henlæggelse.

Antal glas pr. flaske: ca. 6.

Alkoholindhold: ca. 12%.

Serveringstemperatur: 14-16°C.

Energilindhold: ca. 295 kilojoule pr. 10 cl.

Naturligt sukkerindhold: ca. 2 g pr. l.

(beregnet som saccharose).

Smagsklasse: tør, rund.

Anvendte tilsætningsstoffer:

52.30 Svovldioxid (konserveringsstof).

Ved evt. reklamation og/iv venligst tappe-uge-år:
Attappet uge-år:

35-

40654

21⁹⁵

l-pris: 31,36

netto
70
cl.

1978 Château Bertrand

Château Bertrand er avlet i omegnen af Pomport, en kommune i Bergerac. Dette vindistrikt ligger langs bredderne af floden Dordogne lige øst for Bordeaux-distriktet. Også de røde Bergerac-vine presses af Bordeaux-druer. Til Château Bertrand er fortrinsvis anvendt Cabernet og Merlot.

PLUS: De gode druer giver en behagelig ren og frisk bouquet til denne vin, der også har andre af Bergerac-vinens fortrin, lethed, finesse, livlighed, velsmag. Allerede nu er den afrundet nok til at drikkes. Den er ganske ukompliceret, går både til lyst og mørkt kød, fuglevildt, fjerkræ og ost.

MINUS: Behøver ikke engang at dekanteres.

Antal glas pr. flaske: ca. 6.

Alkoholindhold: ca. 12,5%.

Serveringstemperatur: 16-18°C.

Energilindhold: ca. 295 kilojoule pr. 10 cl.

Naturligt sukkerindhold: ca. 1 g pr. l.

(beregnet som saccharose).

Smagsklasse: tør, let.

Anvendte tilsætningsstoffer:

52.30 Svovldioxid (konserveringsstof),
max. 60 mg/l.

Ved evt. reklamation og/iv venligst tappe-uge-år:
Attappet uge-år:

34-

40716

23⁹⁵

l-pris: 34,21

netto
70
cl.

JA og NEJ

De ord vi i denne serie kalder småord, er ikke ord der betegner noget i omverdenen, sådan som ordene *hus, cykel, grøn, råbe* osv. gør det. Småordene – *nok, jo, bare, lige, gerne, godt, da, vel* osv. – fortæller derimod noget om den talendes holdning til det han selv fortæller, eller om forholdet mellem den talende og den lyttende eller læsende.

Den klareste form for sprogligt samarbejde er spørgen og svaren, og de mest udprægede samarbejdsord er *ja* og *nej*. Begge ord har en hel stribe synonymmer. *Ja* kan fx også hedde *jep(s), javel, nemlig, ok*; og *nej* kan udtrykkes med ord som *niks(en biksen), nul, du kan rende mig, ingenlunde*, og hvad man ellers har temperament til.

Noget af det mærkeligste i synonymrækkerne er nok at *skidt* betyder 'ja': *skal vi ikke gå i biografen? skidt!* Enhver fornuftig udlænding ville gætte på at det betød *nej*, men det gør det altså ikke.

I øvrigt kommer vi i det følgende ikke ind på den slags almindelige synonymmer.

Ja, nej og jo

Hvad betyder så *ja* og *nej*? Tager man et spørgsmål, fx *er Ole kommet?*, så betyder *ja* det samme som spørgsmålets ord ændret til en fremsættende form: *er Ole kommet? ja = Ole er kommet*. *Nej* betyder spørgsmålets ordlyd ændret til fremsættende form + *ikke*: *er Ole kommet? nej = Ole er ikke kommet*. Hvis spørgsmålet indehol-

der en nægtelse, skal der dog ikke tilføjes ikke: *er Ole ikke kommet? nej = Ole er ikke kommet*, og et jo signalerer at spørgsmålets nægtelse skal fjernes: *er Ole ikke kommet? jo = Ole er kommet*. (I disse eksperimenter må ord som *jeg, du, her, der* ændres efter omgivelserne: *nå, sidder du der? ja = jeg sidder her osv.*.)

Samme analyse kan vi bruge når der sbares på andet end spørgsmål, fx ordrer: *luk døren! ja = jeg lukker døren/nej = jeg lukker ikke døren*; advarsler: *tab nu ikke dine vanter! nej = jeg taber ikke mine vanter*; opfordringer: *tag bare en kage til! ja (tak) = jeg tager en kage til/nej (tak) = jeg tager ikke en kage til*; anmodninger: *ræk mig lige saltet! ja = jeg rækker dig saltet osv.*

Et sært problem har vi ved falske spørgsmål med *hv*-ord. Et udtryk som *hvem har råd til den slags!* er normalt ikke ment som et spørgsmål, men som et udråb med betydningen 'ingen har råd til den slags'. Svarer man på et sådant udtryk, er det med *nej* (*næ*): *hvad kan nu hindre os? nej/næ!*, og det er hvad man kunne vente når det betyder 'intet kan nu hindre os'. Indeholder det falske spørgsmål et *ikke*, bliver betydningen noget med 'alle, overalt' osv.: *hvem har ikke lyst til lidt ekstra ferie?* (= alle har lyst . . .), og her ser det ud til at vi er i tvivl om hvad der er det rigtige svar. Nogle siger man skal svare *nej/næ*, især hvis man ikke nøjes med *nej*: *næ, det må du nok sige*. Andre mener de kan svare *ja*, men de fleste føler sig meget usikre og vil helst undgå at bruge *ja* og *nej* i sådanne sammenhænge.

Jae, joe, næe

Ingen af disse ord kan man finde i Ret-skrivningsordbogen, men de er alligevel meget vigtige i daglig tale. De lidt lang-trukne varianter bruges først og fremmest når den talende føler at et *ja, jo* eller *nej* er

for firkantet et svar, dvs. når han vil angive at sagen fortjener yderligere kommentar.

Var Napoleon nogen sinde i Danmark?
Svaret *nej* kan altid bruges, men *næe* averterer at svareren har noget at tilføje, fx *næe, men han havde familie i Danmark, og han havde sat sig grundigt ind i danske forhold*.

Meget karakteristisk betragter man ikke *jæe, joe* og *næe* som klare svar – især ikke hvis den bebudede kommentar mangler. Jeg kan fx dårligt forestille mig at man kan få lov til at bruge de lange varianter i et retsligt forhør: *så De NN på gerningsstedet? jael!*; et *ja* ville være et klart svar – et *jæe* der ikke følges op tyder på at den talende tilbageholder oplysninger.

Et helt andet *næe* er det der bruges som forbavset udråb: *Lise er gravid – næe, det siger du ikke; næe, har I set en bunke mennesker!*

Tak for oplysningen

Ja og *nej* kan også bruges som kvittering for en oplysning: *Ole har været her – ja! fyret er stadig ikke i orden – nej!* Men her skal man være opmærksom på at *ja/nej* betyder 'det vidste jeg godt i forvejen' (mens *jo* betyder 'din oplysning er ukorrekt'). Svaret *ja/nej* kan derfor virke som lidt af en spand koldt vand.

Skal man vise at oplysningen var noget nyt for en, må man bruge andre midler, og først og fremmest griber man til *nå*.

Men der er tydeligvis to *nå'er*, og forskellen mellem dem er skæbnesvanger. Det ene *nå* er kort og dumpt: *det er Lises fødselsdag – nå!* Det betyder 'det vidste jeg ikke, og det interesserer mig ikke'. Det andet *nå* er langt, melodisk og med stigende tone: *det er Lises fødselsdag – nåe!* Betydningen er 'det vidste jeg ikke, men det interesserer mig levende'.

Nu kan man godt have brug for at vise

glæde over at få en oplysning om noget som man strengt taget godt vidste i forvejen, nemlig hvis man finder det værdifuldt at man hele tiden har været fælles med samtalepartneren om en viden. Det kan man markere ved hjælp af *netop*: *der er udsigt til varmt og tørt vejr – netop!* Det betyder 'jeg vidste det godt i forvejen, og jeg er glad for at dele denne viden med dig'.

Netop's betydning kan også udnyttes i svar på spørgsmål: *er Århus den største by i Jylland? netop!* Ganske vist er et spørgsmål jo ikke udtryk for viden, men med svaret *netop* kan jeg ligesom dreje spørgsmålet lidt, således at jeg antyder at det du spurgte om, det havde du faktisk allerede regnet ud selv.

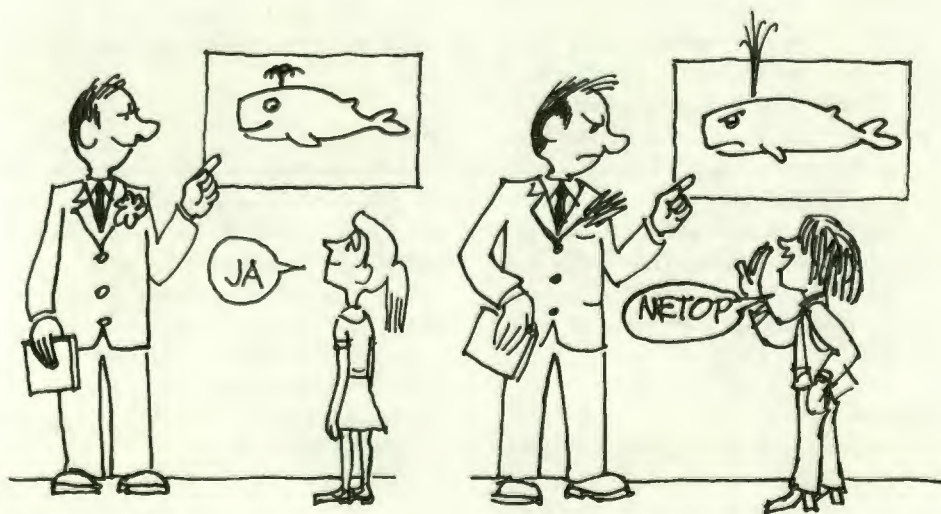
Denne funktion af *netop* kommer meget tydeligt frem i den typiske undervisningssituation. Eleven spørger læreren: *er hvalen et pattedyr?* Hertil kan læreren svare *ja* eller *netop*, og hendes *netop* er et udtryk for tilfredshed med at hun og eleven har en fælles viden (en lærer er jo ansat til at dele ud af sin viden). – Men hvis en lærer spør-

ger en elev *er hvalen et pattedyr?*, så må eleven kun svare med et *ja*; et *netop* ville betyde 'bravo! du er faktisk lige så klog som jeg er', og det er et skulderklap som læreren næppe ville sætte pris på. Det er nemlig kun læreren der må spørge om noget hun ved i forvejen.

»Jeg er her endnu«

Jeg skrev før at et *ja* der bruges som kvittering for en oplysning tyder på at oplysningen var overflødig. Men der findes også et andet kvitterings*ja*. Det bruges ikke som svar, men som signal for at man hører efter.

Når én beretter noget, forventes det at tilhøreren løbende markerer sin opmærksomhed. Man kan gøre det ved at se på den berettende, ved at nikke, og først og fremmest gør man det ved med få sekunders mellemrum at sige *ja* (evt. *hm*, *mmm*, *aha* o.lign.). Dette *ja* betyder 'jeg hører stadig efter', og er i øvrigt særlig vigtigt i telefonen, hvor de samtalende ikke kan se hinanden.

»Er hvalen et pattedyr?«

Vi lægger knap nok mærke til dette konstante opmærksomhedssignal, men foretag det eksperiment at indstille alle signaler under en beretning. Der går forbløffende få sekunder før den berettende afbryder sig selv og næsten desperat spørger »hører du overhovedet efter?«. Prøv selv!

Mislykket og vellykket

Det er som sagt en mild form for mislykket kommunikation der røbes af replikskifter som A: *Peter bor i Roskilde*, B: *ja!* – A: *tulipanerne er ikke sprunget ud endnu*, B: *nej!* A fortæller B noget, men denne svarer at han vidste det i forvejen. Replikudvekslingen bragte altså intet nyt og var derfor overflødig. Anderledes med: A: *Peter er en værre én*, B: *ja!* A: *tulipanerne har aldrig været så smukke*, B: *nej!* Hvis A's oplysning som her indeholder en vurdering, bliver B's svar automatisk en ny oplysning, nemlig om B's vurdering. Samtalen indebærer i virkeligheden: A: *(jeg synes) Peter er en værre én*, B: *ja = (jeg synes også) Peter er en værre én*, og derfor virker *ja/nej* som naturlige svar i en vellykket kommunikation; replikskiftet har forøget A's og B's viden om hinanden.

Hvis A's replik indeholder et *jo*, kan B også svare med *ja* eller *nej* uden at det er tegn på mislykket kommunikation. A: *nu skal Jensen jo rejse*, B: *ja!* – A: *Lise kommer jo sjældent til tiden*, B: *nej!* Et trykssvagt *jo* der står inde i sætningen, signalerer at den talende godt ved at det han siger, i forvejen er kendt af modtageren. B's *ja* eller *nej* er blot en bekræftelse af dette og ikke et lidt pinagtigt »det vidste jeg godt i forvejen«.

Jammen

Et tydeligt *ja* fulgt af et tydeligt *men* betyder tilsammen præcis hvad vi venter af et *ja + men*: *nu skinner solen! ja, men det er koldt*.

Det er noget andet med det ord vi burde have lov til at skrive *jammen*: *lån mig lige din cykell jammen jeg skal bruge den selv*. Det betyder jo 'du kan ikke låne den, og grunden er . . .'. Sammenlign med *lån mig lige din cykell ja, men jeg skal bruge den selv*; det betyder 'du kan godt låne den' og så følger der en ufuldendt meddelelse som indebærer noget i retning af 'kom tilbage med den, for jeg skal selv bruge den senere'.

Ja i jammen betyder altså ikke 'ja'. Betydningen er 'jeg har hørt hvad du sagde, men kan ikke acceptere det som en rimelig opfordring (ordre, anmodning), som et rimeligt spørgsmål, eller som et rimeligt udsagn om sandheden': *tag en bøf till jammen jeg er mæt*; *er NN allerede kommet tilbage? jammen han har slet ikke været væk*; *Lise er gravid! jammen hun er jo ikke gift!*

Til sidst må vi have med at *ja, men . . .* altid kan udtales *jammen*: *solen skinner! ja, men/jammen det er koldt*. Men et ægte *jammen* kan ikke udtales på anden måde. Det giver god mening at sige *dit kattenøj er faldet af! jammen der har aldrig været noget*. Men følgende er nonsens: *dit kattenøj er faldet af! ja, men der har aldrig været noget*.

Math. 5,37

I Mathæusevangeliets det femte står der . . . *jeres tale skal være ja, ja! nej, nej! hvad der går ud over det, er af det onde*. Det er et påbud om at tale klart og ærligt, uden sværger, edelige forsikringer og andre fiduser. Det er ikke svært at tilslutte sig ideen om en kommunikation uden luskeri, hvor den talende tager ansvaret for hvad han siger, men så enkelt som *ja, ja* og *nej, nej* går det altså ikke.

Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog,
Københavns Universitet.

A surreal black and white illustration. The background is a dense, chaotic collage of newspaper clippings and text. In the foreground, several angels with large, feathered wings are depicted in various poses of flight. They appear to be moving through the sea of text. In the upper right, there is a small, dark silhouette of a palm tree. In the lower right, a small, dark, rocky landscape with some sparse vegetation is visible. The overall composition suggests a connection between language, communication, and the divine or the ideal.

Sprogfilosofi

Englenes sprog

Kan englene tale? Vi ved i hvert fald at de synger, men hvad er det egentlig de synger om? Ja hvis man kommer i den lykkelige situation at høre englene synge, så er der al mulig grund til at koncentrere sig om at nyde sangen. Englene siger nemlig ikke noget når de synger, de har ikke noget sprog. Det lyder for en moderne indstilling som en fejl, eller i det mindste en mangel ved englenes liv, men tværtimod, det er faktisk en del af deres fuldkommenhed. De er ikke belastet med et sprog. Den som er henvist til at udtrykke sig gennem et sprog, ligegyldigt hvilket, er samtidig forvist fra den oprindelige umiddelbare kontakt med og indsigt i den virkelighed og de væsener der omgiver ham. Han er ikke bare henvist til sproget, han er også i dets vold, og ikke nok med det, sproget frister ham også til at udøve vold, til at fordreje og tilsløre virkeligheden så han over for andre opnår størst mulig vinding. Sproget er således et redskab for bedrag, uoprigtighed og magtudøvelse. Det er tydeligvis ikke noget for rigtige engle. Men der findes jo også de faldne.

Kant

Dette er et gammelt og måske lidt kuriøst eksempel på filosofisk tænkning omkring sprog. Det er dog ikke mere kuriøst end at samme tankegang findes hos en af de berømteste tyske filosoffer, nemlig Immanuel Kant, og udtrykker hans generelle holdning til sprog og især sprogbrug. Nemlig den at sproget for den enkelte er et middel til at opnå størst mulig vinding på andres bekostning. I sproget søger vi altså først og fremmest at narre og bedrage hinanden.

Sprogfilosofien beskæftiger sig med de problemer som bare englens er lykkelig fri for, og den søger at vise en løsning og en udvej for os almindelige dødelige sprogbrugere. Hvad er det da for problemer som det giver at være henvist til et sprog? Allerstørst skal man gøre sig klart at problemerne i forbindelse med sprogbrugen opstår kun under den forudsætning at man antager at der findes en helt ren selvstændig virkelighed eller omverden. En virkelighed der altså eksisterer uafhængigt af sproget og som også eksisterer forud for sproget. Når sprog og virkelighed således skilles fra hinanden så bliver det for det første et problem at sikre sig, at de ord man bruger også korrekt genspejler det som man ønsker at referere til. Og hermed er der taget hul på det der i sprogfilosofien omtales som meningsproblemet. Hvad er menig? Hvad betyder det sproglige tegn?

Sprog, misforståelse og erkendelse

For det andet kan det også være svært at udtrykke sig så klart og entydigt i sproget at man undgår misforståelser og unøjagtigheder. I sprogfilosofien søges dette problem løst dels gennem kritik af sproget, dels gennem konstruktionen af et særlig klart logisk sprog.

Endelig er der spørgsmålet om hvordan man sikrer sig mod at sproget giver en

falsk eller fordrejet erkendelse af omverdenen. Hvordan kan vi for eksempel vide om andre er oprigtige, om de står inde for det de siger, eller de blot bruger sproget umoralsk i et forsøg på at føre os bag lyset? Det er nok sprogfilosofiens kendteste spørgsmål, nemlig forholdet sprog og erkendelse.

Sprog som spil og redskab

Den der skal forklare hvad sprog og sprogbrug egentlig er for noget, plejer gerne at sammenligne sproget med et spil eller et redskab. Når man sammenligner med et spil, er det for at demonstrere at sproget er bygget op over et sæt af regler. Regler der er fælles og stort set anerkendes af alle der går ind i sproget.

Når man sammenligner med et redskab lægger man vægt på at sproget bruges, at det opfylder nødvendige funktioner i et kompliceret samfund som vores. Et redskab bruger man til at løse en ganske bestemt opgave, og kun så længe man har behov for at løse opgaven, er redskabet nødvendigt. Og her halter sammenligningen med sprog. Sproget er nok et middel, men det er meget mere end det. Når jeg starter min bil, så er nøglen et nødvendigt redskab eller middel, men jeg kunne jo lade være med at køre i bil. Jeg kunne tage bussen, eller endnu bedre, jeg kunne, for kondiens skyld, tage cyklen, og så er bilnøglen ikke længere et nødvendigt middel. Det samme kan ikke siges om sproget. Vi kan ikke pludselig holde op med at bruge sproget. Hvad enten vi nu bryder os om det eller ej, så er vi henvist til det ufuldstændige sprog vi nu engang har. Derfor søger alle gode kræfter, herunder sprogfilosofien at holde det så rent og klart som muligt. Sprogfilosofien er ganske vist ikke optaget af egentlige sprogrigtighedsproblemer, men målet er det samme, at få god og klar mening i det sagte og skrevne.

Sprogfilosofi – vi gør det selv

Der er sprogfilosofi der stiller sig tilfreds med at opklare en misforståelse hist og løse en sproglig krampe pist. Og så er der en sprogfilosofi der begynder et andet og mere ambitiøst sted; nemlig med at formulere de uomgængelige og universelle betingelser hvorunder det i det hele taget er muligt og meningsfuldt at være sammen i sproget. For at kunne indgå i det sproglige fællesskab, for at blive accepterede som ligeværdige samtalepartnere må vi, hver gang vi ytrer os, overholde og anerkende følgende betingelser eller normer:

Enhver ytring skal gælde som sand

Enhver ytring skal gælde som vederhæftig.

(Det vil sige at man skal være ærlig, man skal stå inde for det man siger.)

Enhver ytring skal gælde som rigtig og rimelig.

Jeg kan forestille mig at nogle synes at det er en tynd kop te. Er det virkelig de betingelser der får hele sprogsamfundet til at fungere? Er det ikke bare nogle tilfældige regler for god opførsel i det sproglige samvær? Hvordan kan man vise eller retfærdiggøre at vi altid må anerkende disse normer når vi taler? Det kan man kun vise ved at gøre det modsatte. Prøv bare at benægte at disse tre uskyldige krav er almengyldige normer for al mulig tale. Og prøv så at finde ud af hvorfor denne benægtelse er gendrevet i samme øjeblik den er udtalt. (Sprogfilosofi skal man egentlig ikke have besked om. Man skal ville eller gøre det selv – så god fornøjelse.)

»Grammatik er formentlig bare til besvær«.

Normerne er en tynd kop te i den forstand at de ikke er i stand til at forhindre at vi snyder, narrer og bedrager hinanden i sproget. – Alligevel forventer vi, på trods af hvad vi faktisk daglig oplever, at andre

sprogbrugere overholder og anerkender normerne. Hvordan jeg ved det? Det ved jeg fordi vi faktisk stadigvæk taler sammen. Hvis vi ikke troede at andre overholdt normerne, så ville det ikke være ulejligheden værd at åbne munden, så ville vi gøre som englenerne. Og vi markerer da også at normerne er i funktion når vi taler eller skriver. Det er der masser af eksempler på. I et tidligere nummer af MÅL & MÆLE skriver Erik Hansen blandt andet om grammatikken at:

»den er grundlaget for modersmåslærens indsigt i sit undervisningsemne (derimod er den formentlig kun til besvær for elever som skal lære at bruge deres modersmål bedre) . . . «.

Hvad betyder 'formentlig' eller bedre hvordan bruges 'formentlig' her? Brugen af ordet forudsætter en accept eller anerkendelse af det første krav om at en ytring skal gælde som sand. Det vil sige at den talende eller som her den skrivende forpligter sig til i en diskussion at stå ved det skrevne som sandt. 'Formentlig' bruges så her som en måde at indskrænke denne forpligtelse på. Måske kan der dukke modargumenter op som den skrivende vil bøje sig for. Men det afgørende er altså at der markeres en holdning til de sprogfilosofiske normer. Således er vi selv med til at ræsonnere og filosofere over det grundlag som vi taler på.

Selvkritik

Det ses endnu tydeligere af følgende eksempel fra en radioudsendelse fra den 2.4.79, hvor journalist Bent Hansen udtaler sig om landbrugspræsidentens holdning til mælkeansvarsafgiften:

»Og han ville formentlig også – nej ikke formentlig for han ville være imod.«

Det er selvvrettelsen der er interessant. Efter at have været i tvivl bliver journalisten klar over at påstanden godt kan for-

svares uden nogen indskrænkninger. Her ses de sproglige normer i funktion som en målestok for den der taler, og sådan fungerer de for os alle, både når vi selv udtrykker os og når vi hører på andre.

Sprogfilosofi er altså ikke bare noget for kloge gamle mænd i lænestole. Når vi bruger sproget, er vi optaget af de samme problemer som sprogfilosofferne, det er det der kommer til udtryk i selvkritik og selvafbrydelser. Og anden retfærdiggørelse behøver sprogfilosofien ikke.

Hvad er sprogfilosofi?

I næsten alle fremstillinger af sprogfilosofien kan man læse en indledende beklagelse over at det er umuligt at give en kort definition af sprogfilosofi. Blandt andet fordi betegnelsen bruges om flere temmelig forskellige aktiviteter i grænseområdet mellem de to fag sprogvidenskab og filosofi. Så i mangel af en egentlig definition kan vi sige, at enhver der problematiserer den måde sproget fungerer på, og som tænker og ræsonnerer over problemer og spørgsmål som dem der er omtalt i det foregående, befinder sig midt i sprogfilosofien. Hvis vi så yderligere kræver at denne aktivitet skal overholde de normer og metoder der anvendes på de institutioner hvor man officielt beskæftiger sig med filosofi, ja så har vi en sikker definition på sprogfilosofi.

Uden for og inden for sproget

Blandt alt det der kaldes sprogfilosofi kan man skelne mellem to hovedstrømninger. Det der skiller er metoden, synet på sproget. Nogle ser sproget som en genstand man kan stille sig uden for og studere, ligesom man studerer et digt af Oehlenschläger, rotter i en labyrint, eller elementarpartikler i et tågekammer. Andre ser sproget som en betingelse eller et redskab som ikke bare filosofien, men en hvilken som helst videnskab er afhængig af.

Derfor må vi først undersøge, kritisere og eventuelt reparere på sproget for i det hele taget at kunne tænke klart. For den sidste opfattelse er det utænkeligt at man skulle kunne stille sig uden for sproget. Vi er altid midt i det. Vi har det altid i ryggen, og derfor må vi gennem analyse og sprogkritik søge at gøre os fri af de fælder som sproget stiller.

Gud og Grammatikken

Bestræbelserne på at løse rent filosofiske spørgsmål ved at studere sproget udefra, er karakteristiske for den traditionelle sprogfilosofi. Næsten alle de berømte filosoffer har brugt sproget som et studieobjekt, og alle har de i hvert fald en markeret holdning til sprog. Holdningen er generelt kritisk, men med store nuancer, fra en sprogoptimisme, over en kritik af punktvis mangler og faldgruber i sproget, til en radikal skepsis over for om vi overhovedet er i stand til at tænke selvstændigt så længe vi er fængslet og indsat i sproget. Denne yderliggående skepsis ser vi for eksempel hos den tyske filosof og sprogforsker Friedrich Nietzsche, der om sit forhold til sprog og grammatik kort og godt skriver: »Ich fürchte, wir werden Gott nicht los, weil wir noch an die Grammatik glauben.« (Jeg frygter at vi ikke kan blive af med Gud, fordi vi endnu tror på grammatikken.)

Fortryllesen hæves

Karakteristisk for nyere sprogfilosofi, og det vil i denne sammenhæng sige efterkrigstidens sprogfilosofi, er den opfattelse at filosofiske problemer kun opstår gennem misforståelser og unøjagtig brug af sproget. Sproget er en kilde til forvirring og forheksning af hele vor forstand. I let karikeret form hævder denne filosofiopfattelse at alle filosofiske problemer er af sproglig art, og at filosofiske problemer

ikke løses, men opløses ved sprogfilosofiens indsats. Hvordan bærer sprogfilosofien sig så ad med at ophæve fortryllelsen og gøre os i stand til igen at se klart?

Det kan bedst vises ved nogle eksempler. Lad os derfor prøve endnu engang at se på de problemer som englenerne er lykkelige fri for, fordi de er fri for sproget. Det drejer sig om meningsproblemet, det logiske problem, og det sproglige erkendelsesproblem.

Meningsproblemet

Meningsproblemet eller betydningsproblemet kan man se beskrevet i de fleste sprogvidenskabelige indførværker. For eksempel på den måde at man om børn kan læse, at de tror at ordene har en naturlig betydning. De tror der er en nær sammenhæng mellem det, de kalder tingene, og tingene i sig selv. Det er svært at bevise om det er rigtigt, men jeg kan huske at jeg selv som barn havde medlidenhed med englænderne, fordi de måtte bruge et andet navn om det der jo faktisk var et bord. Den samme forestilling om en naturlig forbindelse mellem ord og fysiske fænomener ligger bag ordmagi og bag den uvilje de fleste har ved at give deres navn fra sig. (At det i vor kartoteksplagede tid kan være fornuftigt at gemme på sit navn, er en helt anden sag). Resterne af denne sprogopfattelse kan også ses i forestillingen om at bestemte sproglyde for f.eks. i'er er specielt egnede til at udtrykke noget småt og noget kvindeligt. Naturteorien om betydning indebærer at mennesket er behersket af sproget, og det sprogfilosofiske svar herpå er samtidig et led i menneskets frigørelsesproces fra den blotte naturbeherskelse. Det står i vores magt selv at bestemme hvad tingene skal kaldes. Denne teori om at sprog og betydning er vort eget værk og bygger på en vedtægt eller en konvention, skaber helt andre problemer. Hvis ordet er væsensfor-

skelligt fra det som det betyder, hvordan kan der så alligevel være en forbindelse? Hvordan bærer det sproglige tegn sig ad med at slå bro over den kløft som vedtægtsteorien opretter mellem sprog og virkelighed? *Hvad er betydning?*

'Fido' – Fido

Ja, den simpleste løsning på det problem er at sige at betydning er den genstand eller det forhold som ordet peger på. Betydningen af navnet 'Fido' er altså identisk med hunden Fido. Denne enkle betydnings-teori, 'Fido' – Fido teorien giver os blot det problem at betydningen kan bide postbudet i benet, tisse op ad lygtepælen osv. For at undgå det har den traditionelle sprogfilosofi skubbet en tredje størrelse ind mellem det sproglige tegn og det som betegnes, nemlig forestillingen, ideen eller tanken om den genstand eller det forhold der behandles. Og betydning bliver således til i forholdet mellem det sproglige tegn og en tanke eller et billede i hjernen. På denne måde bliver man også i stand til at tale om genstande der ikke har fysisk eksistens f.eks. vampyrer, nisser og trolde. Men også denne teori er blevet kritiseret, og med rette. Det er jo meget let at finde eksempler på sprogbrug der ikke fungerer efter denne model der forestiller sig ordene som små flyvemaskiner med tankerne eller bevidsthedsindholdet som passagerer. Når jeg kommer hjem og møder min nabo, så smiler han som regel, slår ud med hånden og siger »Goddav«, og jeg siger også »Goddav«. Hvad betyder »Goddav«? hvilke tanker eller ideer har vi udvekslet? Ingen, så vidt jeg kan bedømme. Jamen er det så ikke meningsløst at hilse på hinanden? Selvfølgelig ikke, det er derimod meningsløst at spørge efter hvad ordet »Goddav« betyder. Vi har ikke brugt ordet til at udveksle ideer eller tanker, men vi har alligevel brugt det meningsfuldt, nemlig som en hilsen.

Så er der ikke mere

Præcis således 'løser' den nyere sprogfilosofi som jeg har nævnt ovenfor meningsproblemet. Gennem en sprogekritisk analyse kommer man frem til, at det er selve spørgsmålet om mening, der er galt stillet – »Don't ask for the meaning, ask for the use«, lyder den berømte omformulering af meningsproblemet. Og det vil sige så meget som at når man har undersøgt hvad man bruger ordene eller ytringerne til, når man har bestemt de betingelser hvorefter man vellykket kan bruge ordene eller ytringerne, ja så er der ikke mere at gøre. Så er der ikke yderligere en mystisk *mening* eller *betydning* som man ikke har beskrevet. Det svarer til at jeg viser en gæst rundt her på Københavns Universitet Amager, viser ham lokalerne, og lader ham se hvad der foregår. Hvis han så bagefter siger, »ja, nu har jeg set bygningerne, men vis mig så Universitetet«, hvad skal jeg så stille op? Vise ham institutbestyreren, en professor, Ordbog over det Danske Sprog? Nej, jeg svarer selvfølgelig – »du har set Universitetet, der er ikke mere at se.«

Det logiske problem

Det er forståeligt at sprogfilosofien også er optaget af at kritisere og reformere sproget. Tænk blot på i hvor høj grad en filosof er afhængig af sproget – det er hans arbejdsredskab. Han kan ønske at det ikke var sådan, han kan forsøge at sprænge de sproglige rammer, bruge sproget på en ny måde, men han kommer ikke uden om det sprogfællesskab som han på godt og ondt er en del af. Også i al andet videnskabeligt arbejde er sproget et vigtigt instrument – når der skal defineres, argumenteres, klassificeres, opstilles hypoteser osv. Derfor er enhver fagvidenskab interesseret i at få et indgående kendskab til og eventuelt forbedre det sprog som man arbejder i, men

som jo ikke er skabt til videnskabelig brug.

Hvad kan man gøre ved sprogets mangler og uklarheder? Man kan forsøge at konstruere mere præcise sprog. Her er det især den formelle logik der har været forbillede. Man har i sprogfilosofien søgt at markere en grænse mellem videnskabelig og ikke videnskabelig sprogbrug. Det har man gjort ved at kræve, at det for en videnskabelig sætning skulle være muligt at angive, hvad der ville gøre den falsk. Prøv for eksempel selv at lave en test eller prøve der, i en konkret situation, kan afgøre om følgende sætninger er sande eller falske. 'Koncentrationen af farlige stoffer ligger under den tilladte grænseværdi'. 'Mit sprogs grænser er min verdens grænser'. En sådan grænse mellem (natur)videnskabelige sætninger og ikke (natur)videnskabelige sætninger er nyttig fordi den udgør et kriterium for hvornår man faktisk arbejder videnskabeligt. Men denne sprogfilosofi, som man kalder, idealsprogsfilosofien, havde endnu større drømme. Man krævede at alle sætninger for at være meningsfulde skulle have den egenskab, at de skulle kunne være enten sande eller falske. I det mindste skulle dagliglivets sætninger kunne 'oversættes' til et formelt logisk sprog, hvori alle sætninger netop havde den egenskab at være sande eller falske. Og hvad der ikke opfyldte disse krav bestemte man kort og godt som meningsløshed. På den måde ville man sikre sig mod dagligsprogets ufuldkommenhed og mod sproglige uklarheder. Drømmen om at sætte sproget på matematiske formler gik dog aldrig i opfyldelse. Dels fordi der jo er masser af sætninger der hverken er sande eller falske og som alligevel er meningsfulde. F.eks. hilsner, »Goddav«, spørgsmål, »hvordan har du det?« opfordringer, »se så og kom afsted«, og mange andre. Dels fordi man som almindelig sprogbruger har et virkeligt trumfkort på hånden

over for alle drømmene om et konstrueret idealsprog. Og trumfen er det der på tysk kaldes dagligsprogets 'Unhintergebarkeit'. (Det er på dansk: sprogets ikke-til-at-komme-udenomhed.) Et hvilket som helst symbolsprog må man hele tiden forklare og 'oversætte' ved hjælp af dagligsproget. Det drejer sig om tekniske sprog, f.eks. EDB-sprog og det drejer sig altså også om logiske formalsprog. Så hver gang man konstruerer et formelt sprog for at undgå dagligsprogets uklarheder, må man alligevel, ironisk nok, forudsætte dette uklare og ufuldkomne dagligsprog – det kommer man ikke bag om.

Fluen i flasken

Den del af den nyere sprogfilosofi der placerer dagligsproget over formelle konstruerede sprog, kalder man for dagligsprogs- eller Ordinary-Language filosofi. Og dens hovedsynspunkt er, at mange af de problemer som filosofferne er optaget af er selvskabte. Filosofens situation er som fluens, der har forvildet sig ind i en flaske – man skal blot vise den vejen ud. Og vejen ud er for dagligsprogsfilosofferne en kritisk analyse af den måde hvorpå filosofferne anvender ordene og afviger fra dagligsproget. Et erkendelsesteoretisk problem ville en dagligsprogsfilosof således bear-

bejde ved at analysere hvordan vi i dagligsproget bruger ord som 'erkende', 'opfatte', 'se', 'fornemme', 'iagttage' osv. Dagligsprogfilosofien er fortrinsvis et angelsaksisk fænomen, men vi har også i Danmark eksempler på dagligsprogfilosofiske redningsaktioner. For eksempel Peter Zinkernagels disputats 'Omverdensproblemet' fra 1957. Han løser her det gamle filosofiske problem om der findes en verden uden for mig selv, eller om det hele i virkeligheden blot er noget, jeg selv har fundet på, ved at påpege at dagligsproget ikke tillader at vi bruger de personlige stedord (jeg, mig) uafhængigt af betegnelser for ting i verden, for eksempel vores krop. Og dagligsproget tillader heller ikke at vi bruger betegnelserne for ting i verden uafhængigt af vore handlemuligheder. Det vil for Zinkernagel sige, at dagligsproget viser, at der ikke findes en særlig psykisk, indre verden uafhængigt af den ydre verden, og dermed er fluen allerede på vej ud af flasken.

Den sproglige relativitetsteori

Sprogfilosofien har også sin relativitetsteori. Den er måske ikke så berømt som fysikkens, men ikke mindre væsentlig.

Den sproglige relativitetsteori er en beskrivelse af forholdet mellem *sprog* og *erkendelse*. Den kaldes også Sapir-Whorf-teorien efter to amerikanske sprogvidenskabsmænd der i 20'erne og 30'erne udforskede de indianske sprog i Amerika. Læs om den i M & M 1,3 side 28–32. Teorien siger i mild form, at *sproget har indflydelse på tænkningen*. Og det vil sige så meget som at de sproglige kategorier har indflydelse på den måde hvorpå vi benævner eller beskriver situationer, og påvirker vores adfærd i disse situationer. I mere radikal form siger hypotesen, at sproget bestemmer tænkningen. Og det er om den radikale form man har diskuteret.

Navaho

Argumenterne for teorien er det velkendte faktum at man i forskellige kulturer har forskellige betegnelser for det samme. For eksempel har eskimoerne mange flere betegnelser for is og sne end vi har. En Navaho indianer i Amerika der bliver beordret til at nedlægge våbnene kan ikke bare sige: »I drop it«. (Jeg skal nok smide dem.) I hans sprog må man når man betegner en handling, angive om den er godt igang, om den er ved at begynde eller slutte, og det må angives om taleren selv kontrollerer den handling der er tale om. Alt dette er navahoindianeren nødt til at angive, på samme måde som vi for eksempel er nødt til at angive om et udsagnsord står i nutid eller datid.

I Navaho indianernes sprog må man ved genstandsleddet, her er det 'it', markere om det er noget bestemt, om det er rundt, langt, flydende eller om det har noget med et dyr at gøre. På grund af denne sproglige tvang ser indianeren ikke det samme som vi gør der er underlagt en anden sproglig tvang, og derfor ser noget andet, i omverdenen. Med andre ord, forskellige kulturer ser verden forskelligt på grund af forskelle i deres sprogs system.

Sneen i Canada

Disse eksempler understøtter teorien om den sproglige relativisme. Vi udtrykker ikke bare vores ideer ved hjælp af sproget. Sproget former derimod vores ideer. Og to mennesker har kun det samme omverdensbillede hvis deres sproglige baggrund er ens. Det sete afhænger af øjnene der ser – og, efter Sapir-Whorf-hypotesen, også af sproget der tales. Sapir-Whorf-hypotesen går et skridt videre og hævder at sprogformerne bestemmer tænkningen. Men at det skulle være tilfældet er der nu næppe noget empirisk bevis for. Hævder man at

eskimoerne har andre begreber om is og sne end os, og er bevist at de taler anderledes om is og sne, så er det en cirkelslutning at slutte sig til hvordan de tænker omkring is og sne udelukkende ud fra den måde de taler om is og sne. Og den alvorligste kritik mod den sproglige relativitetsteori er endnu tilbage. Sapir-Whorf-hypotesen starter der hvor de fleste sprogfolk starter, i sproget. Og den siger derudfra noget om hvordan virkeligheden kommer til at se ud. Men forskellene i den sproglige baggrund hos forskellige folkeslag falder, i modsætning til sneen, ikke ned fra himlen. Disse forskelle er afhængige af at den praksis og den virkelighed sprogene skal formidle er forskellige. Der er som regel mere sne i Canada end i København. Sapir-Whorf-hypotesen overser at både bevidsthed og sprog, som skrevet står, er afhængig af arbejdsprocessen og de øvrige interaktionsprocesser man indgår i.

Sprogkoder

Også i dag er sprogfilosofien optaget af forholdet mellem sprog og erkendelse hos bestemte grupper. Nu er det bare ikke alene indianere der studeres. Netop i disse år foregår der en voldsom diskussion i sprogfilosofien og i sprogvidenskaben om en ny hypotese om sprogets betydning for erkendelsen. Det drejer sig om englænderen Basil Bernsteins kodeteori. Han hævder ikke bare at forskellige sociale lag udtrykker sig forskelligt, det ved enhver. Han hævder faktisk, at der er forskel på den måde hvorpå de forskellige sociale lag i et samfund strukturerer deres iagttagelser og oplevelser. Denne forskel hænger sammen med at de forskellige sociale lag har forskellig sproglig baggrund. Det er denne baggrund Bernstein kalder sprogkoden. Således skulle de lavere sociale lag overvejende organisere deres oplevelser konkret

billedligt, hvorimod de højere sociale lag skulle organisere oplevelsen abstrakt og i større sammenhænge.

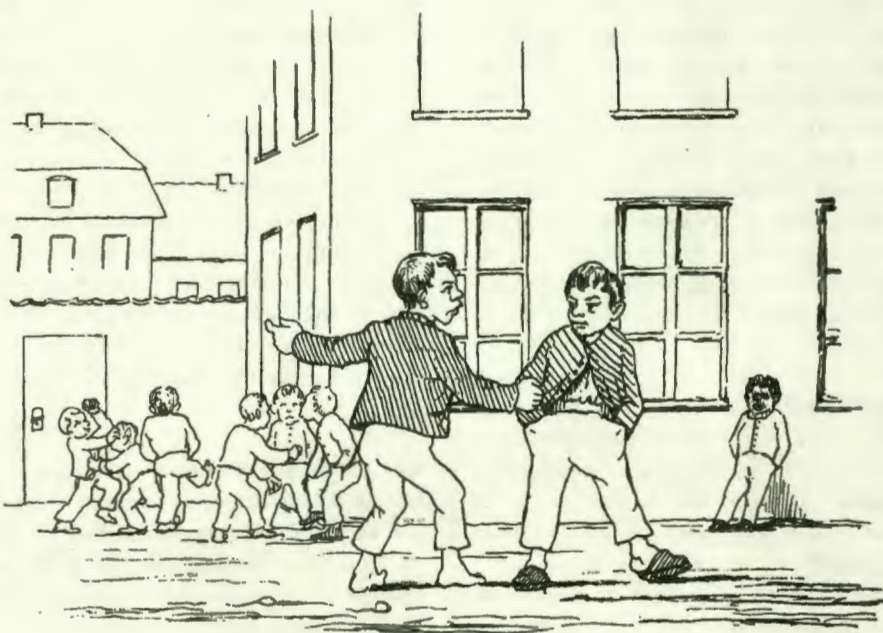
Indvendingerne mod kodeteorien er næsten de samme som mod Sapir-Whorf-hypotesen og det viser sig yderligere at det næppe er muligt at opstille sproglige empiriske beviser for at kodeteorien er rigtig – men den er godt fundet på.

Det er nok ikke en tilfældighed at kodeteorien er blevet meget bredt kritiseret og diskuteret, for eksempel er den taget op på alle niveauer i undervisningssystemet. Der er formentlig ingen del af sprogfilosofien der interesserer den almindelige sprogbruger mere end sprogets betydning for den måde vi opfatter og oplever hinanden på. De fleste læserbreve om sprog handler om kultursammenstød eller sociale sammenstød, fremprovokeret af sproglige forskelle. Og det viser igen at sprogfilosofi ikke bare er noget der overlades til filosofferne. Enhver der selv er overladt til sproget er altid i fuld gang med at lave sprogfilosofi.

Der går en engel gennem stuen . . .

Og tag den så bare med ro næste gang der går en engel gennem stuen. Englen siger med garanti ingenting, den går videre i sin sprogløse tilværelse. Men for os venter heldigvis det sproglige samvær.

*John Edelsgaard Andersen,
f. 1949
adjunkt i dansk sprog
Københavns Universitet.*

„Fofji Dii! Ennag brado jau blen brined!“
 „Dat se mi Läjni... gnafor?“ — „Lorlek
 jau gifte i Lingram.“ —